

Fantastika kroz vekove i eone

Kao što znamo, za rodonačelnika naučne fantastike se smatra Meri Šeli, odnosno njeno delo Frankenštajn ili moderni Prometej, jer to je prvo književno delo čija radnja ne bi bila moguća bez nauke. Prema definiciji naučna fantastika je žanr u kojem deo ili celokupna priča zavisi od nauke, bilo stvarne ili zamišljene.

Međutim, aktuelna potkulturalna scena posmatra fantastiku kao praktično jedinstveno polje interesovanja koje se u okviru sebe deli na epsku fantastiku (fantasy), naučnu fantastiku (science fiction - SF) i horor. Oko podele na ove (pod)žanrove povremeno izbijaju pravi mali ratovi „eksperata“ za ovu oblast, pri čemu se ponekad hororu negira da postoji kao (pod)žanr.

Poneki klub ljubitelja fantastike će navesti, posebno ako ima nešto veće ambicije, kako fantastika (dakle ne samo naučna) postoji odavno i da je njena osnova zapitanost čoveka nad temama koje ga nadilaze. Tako gledano, kao prapočetak fantastike uzima se *Ep o Gilgamešu*, o kojem se na sajtu hrvatskog radija kaže: „Ep o Gilgamešu sadrži princip klasične evropske književnosti, naime onaj koji oslikava čovjekovu raspetost između neba i zemlje, uzvišenog i prizemnog, ideala i svakodnevnice, obrazac koji je vječno prepoznatljiv i nov. Božanski Gilgameš, koji uzalud traži vječni život, model je velikih heroja čovječanstva.“

Međutim, iako se navodi ovako davno poreklo fantastike, odnosno želje za fantastičnim u čoveku, i njenog ispoljavanja u književnosti, poreklo koje seže praktično od početka zvanične istorije, kao da do sada nije bilo dovoljno ozbiljnijih sagledavanja fantastike u svetlu mitova. Takođe, nisam svestan nekakve sveobuhvatne istorije fantastike koja bi sezala mnogo dalje od Meri Šeli, a nakon tri stranice pretrage na Guglu pod upitom „istorija fantastike“ nisam naišao na takav esej. To je razlog da se fantastika sagleda u okvirima drevnih priča i savremene tradicionalističke misli. Naravno, u slučaju da vidi rad koji se već bavi sličnom temom, potpisnik ovih redova će biti veoma zahvalan.

Magija

Definicija magije, kakvu možemo naći na Vikipediji nam kaže da je to korišćenje rituala, simbola, gestova i jezika sa ciljem korišćenja natprirodnih sila. Međutim, kako je za ranog čoveka sve ili skoro sve smatrano „natprirodnim“, možemo videti koliko je zapravo široka oblast ljudske delatnosti proistekla iz magije. Nije li to praktično kompletna aktivnost današnjeg čoveka!? Ako se fokusiramo na simbole, i njihovu upotrebu u savremenom načinu života, vidimo šta je sve proisteklo iz magije – jer magija je *prva upotreba simboličkog jezika*.

Kada je Kromanjonac crtao bizone na zidovima pećina, on je zapravo razmišljao simbolički. Za njega u tom trenutku ne postoji uopšte neki konkretni bizon, koga namerava ubiti kako bi se nahranio, nego *klasa bizona*, bizon kao pojam na kojeg se mogu primeniti određena pravila (isprva magijska, potom verska ili ritualna, ovde smo naravno daleko od nauke u savremenom smislu). A šta tek reći za mnogo apstraktnije simbole kao što su otisci šaka, spirale, magične oči, cik-cak linije – takve predstave nalazimo od Australije do severa Evrope. Prema Vikipediji termin „magijsko mišljenje“ u antropologiji, psihologiji i kognitivnim naukama se odnosi na mišljenje koje uključuje kauzalno i asocijativno.

No, treba znati da je ovakav način razmišljanja zapravo pad iz „rajskog stanja“ koje je poznavalo samo *sad i ovde*. Prema rečima Dorijana Nuaja svaki magijski operater, tražeći moć svestan je da tu moć – nema! Predmagijski čovek je mogao sve što je hteo, a hteo je malo toga. Dalji razvoj magije doneo nam je i tehnosvet, o kojem često govori Vladimir Đurić Đura. Drevna simbolika razvila se do moderne tehnike, koja nas zadivljuje svojim čudima. Međutim, simboličan i apstraktan način razmišljanja nužno nas je udaljio od realnosti, doneo nam je podele isprva na religije, a kasnije i na ideologije. Ove

podele donele su sukobe (ratove) u kojima se posezalo za novim i novim *magijama* (tehnologijama) koje će efikasnije odnositi ljudske živote. Ovaj razvoj korišćen i u tzv. civilne svrhe, doveo je do sve veće utilizacije resursa, te apsolutnog ovladavanja čoveka nad prirodom ove planete. Rezultat je da danas praktično nema slobodnih (od države, odnosno vlasti, pravnog sistema) resursa, te sve što čovek postigne postiže korišćenjem rada drugog čoveka, odnosno eksploatacijom.

Mitovi, drevna i savremena fantastika

Postoje različita objašnjenja pojave mitova. Neki smatraju da su mitske ličnosti zapravo istorijske, da su to ljudi, heroji, koji su zaista nekad nešto radili, da bi kasnije njihova dela bila obogotvorena, kao i njihovo postojanje. Drugo shvatanje se odnosi na prirodne pojave, čija su bogovi personifikacija, pa bi onda mit bio objašnjenje zašto se nešto u prirodi događa. Robert Grevs je u svojim tumačenjima grčkih mitova skoro sve objašnjavao prelaskom sa matrijarhata na patrijarhat, te odgovarajućom smenom bogova i boginja.

U svom delu *Misterija grala* Julijus Evola navodi dve „predrasude“ u tumačenju tog mita, koje bi mogle da se odnose na bilo koji mit. Jednu naziva *književnom* – u sagama i legendama ne želi se videti išta osim fantastične i poetske tvorevine. Druga predrasuda je *folklorna* – podzemni koreni ciklusa legendi su uočeni, ali u njima se vide samo fragmenti folklora drevnih primitivnih naroda. Nasuprot tome, on ističe „tradicionalni“ metod koji u mitovima pronalazi univerzalni karakter pojedinih simbola i povezuje ih sa simbolima drugih tradicija, da bi se utvrdilo prisustvo nečeg višeg i starijeg. Mitovi se posmatraju kao prenošenje ezoteričnih (inicijacijskih) znanja, bez obzira da li su ključevi inicijacije preživeli vreme, odnosno može li se „prvobitno značenje“ rekonstruisati ili ne.

Pogledajmo sada biblijski mit koji je (ma kako ga shvatili) u osnovi danas na svetu najbrojnijeg judeo-hrišćanstva. Zanimljivo je saznanje da su dva velika zagovornika teze o vanzemaljskom poreklu čoveka („bogovi astronauti“) do inspiracije za svoj rad došli na časovima veronauke. Razmišljajući o Ezekilju i njegovoj viziji „letećih kola“ Deniken je zaključio kako Bogu nije potrebno prevozno sredstvo da bi stigao od tačke A do tačke B. Ne, Bog je za njega bio „ozbiljnija stvar“. Dakle, ko se onda vozio tim kolima?! Zaharija Sičin je uporno prevodio Nefilimi kao „oni što su stigli s neba“, što bi bio doslovni prevod. A to ne mora biti šifra za anđele, jer i materijalna bića su mogla sići s neba.

Dakle, uočljivi su ne samo elementi fantastike u ovim drevnim mitovima, nego čak elementi onoga što zovemo naučna fantastika. Uzmimo na primer vimane, leteće tvrđave, koje se pominju u Mahabharati, pa čak i leteće gradove... Međutim, naučna fantastika bi trebalo da je zavisna od nauke, odnosno naučnog objašnjenja fenomena s kojima barata, a ne površnih asocijacija na ono što su možda samo priviđenja. Videćemo uskoro da stvari tu nisu tako jednostavne...

Sa druge strane, ako gledamo dela savremene fantastike uočićemo u njima dosta toga mitskog. U *Ratovima zvezda* (Star Wars) imamo ne samo palog anđela, nego i njegovo iskupljenje, takođe i suočavanje sa vlastitim demonima. Severijan iz Knjige Novog Sunca (Džin Vulf) je „hristolika“ figura spasitelja – zanimljivo je u takvim razmatranjima da Severijana kroz radnju romana pokreću žene, dakle on ima više marija-magdalena. Dosta toga je rečeno koliko je elemenata različitih mitologija (pre svega keltske i nordijske, no takođe i ugrofinske, pa pomalo i slovenske) ugrađeno u Tolkinov svet. Dakle, fantastiku je teško razdvojiti od mitova. Da li bi onda bar naučna fantastika bila striktno odeljena?!

Postoji shvatanje kako bilo kakvo naučno objašnjenje udaljava delo od epske fantastike i smešta ga u oblast naučne fantastike. Tako, ako u nekoj Hauardovoj priči o Konanu imamo kamen radijuma koji svetli u tami, ta priča bi trebalo da je naučna fantastika, i pored svih čarobnjaka i magije u njoj. Međutim, njegov savremenik, prijatelj i često neistomišljenik H.F. Lavkraft pisao je dela u kojima je (i

pored nedostatka formalnog obrazovanja) upotrebljavao sva dostupna znanja nauke tog vremena. No on i njih uključuje u svoj *mitos*, prepun čoveku i ljudskom razumu stranih bića. Koliko je to onda bazirano na nauci (i ničemu drugom), posebno ako se setimo prethodnog odeljka u kojem smo ukazali koliko je relativna granica između magije i nauke?!

Videli smo da naučna fantastika zavisi od nauke, no nismo definisali nauku. Prirodne nauke (zadržimo se na njima) imaju svoj metod, do zaključaka dolaze empirijskim (iskustvenim) putem, zaključci su proverljivi (eksperiment ili dalje posmatranje) i kao takvi mogu imati prediktivnu moć, odnosno možemo predvideti šta će se dogoditi pod određenim uslovima. Sve ovo je tačno za Ptolomejev geocentrični model! On je jednostavno bio *nauka svog vremena*. Čak i ako isključimo neki od navedenih preduslova, znači li to da nešto nije nauka?! Možda je samo drugačija vrsta nauke, recimo ona zasnovana na *inicijacijskim znanjima* (npr. ona koja je podigla piramide)...

U tom smislu možda je bolje stvari postaviti na vremensku, a ne kvalitativnu osu. U tom smislu bi moderna bio jedinstveni period (barem u okviru zapadne kulture) koji odlikuju skepticizam, racionalizam, prosvetiteljstvo, svetska dominacija belog čoveka, te ono što zovemo naučno-tehnološki progres, a zajedno s time i novi oblici društvenog sistema i ideoloških postavki. Sve pre moderne je jednostavno premoderna, a ono posle postmoderna (videćemo u sledećem odeljku da li smo ušli u to razdoblje i šta bi ga moglo karakterisati). Uočimo da pojmovi moderna i postmoderna ovde nemaju ono značenje koje im daje istorija književnosti.

U tom smislu bi na početku pomenuti roman Meri Šeli bio prvi roman moderne fantastike (ili fantastike moderne) dok samo malo ranije pisani gotski romani predstavljaju premodernu. Iako pisani u istorijskom periodu moderne, oni predstavljaju svesni povratak ranijem „naivnom“ premodernom načinu mišljenja, povratak koji nastaje kao reakcija na racionalizam. Sada ćemo videti kako su moderna i racionalizam (skeptizam, sekularizam, humanizam i *ostali -izmi*) sami doveli sebe u pitanje, pa je reakcija na sve te pojave zapravo označila početak novog doba. Tu su se fantastika i „realnost“ ispreplitali, pa je čak fantastika mogla da bude otvaranje jednog novog načina mišljenja.

Doprinos savremenog doba i nauke

U svom pogovoru Evoline knjige Misterija grala, Kjara Neroti posmatra Srednji vek (odnosno „Mračno doba“) kao tip *mitske svesti*. Deo onoga što ona govori o percepciji Srednjeg veka, primenićemo na razmatranje mitova i fantastike. Na početku ona predstavlja zablude evolucionističkog pravca tumačenja istorije, koji Srednji vek (doba mitova) tumači kao detinjstvo čovečanstva, posle pada antičkog sveta. Ovakve zablude bile su veoma raširene.

Pošto je moderna tokom Velikog rata pokazala svoje pravo lice, počinje polako otklanjanje ovih zabluda. Tražen je zajednički koren sukobljenih Francuza i Nemaca i on je mogao biti nađen u Karolinškom, odnosno Svetom rimskom carstvu. Takođe pojavila su se preispitivanja samog modernog načina mišljenja. No to je sve moglo ostati ograničeno na medievaliste, te ideološke tradicionaliste i umetnike tog pravca (što je uostalom bio Julijus Evola, za čije delo je Kjara pisala pogovor).

Bio je potreban udar u svetu kulture i publicistike uopšte. „Prvi i najvažniji potvrdio se ogromnim uspehom koji je postigao roman *Gospodar prstenova*, objavljen u Italiji 1970. godine. Tolkinov bum je zapravo ukazao da su modeli i ideali izvučeni iz duha koji je obeležio Srednji vek i dvorsku literaturu u velikoj meri fascinirali čoveka naših dana, a posebno mlađe generacije. U osnovi Tolkinovog dela utkani su srednjovekovni mitovi i simboli koji se provlače u celokupnoj zapadnoj tradiciji: taj svet sačinjen od viteške časti, epike hrabrosti i žrtvovanja za ideal koji je viši od bilo kakve ideologije, osećanja svetosti, borbe između Dobra i Zla, prisustvo magije i čudesa ujedinjeni sa odbacivanjem

tehnike i drugačijim odnosom prema prirodi, idealizovani srednji vek, učinili su se mnogima kao jedino spasenje pred katastrofom savremenog sveta.“

I ne samo to! „Onaj kome je Tolkin bio blizak, želeo je da i na drugim mestima pronade taj duh i te vrednosti, pa se tako s jedne strane razvila fantastična književnost, praćena filmovima kao što su *Ratovi zvezda ili Eskalibur* koji su nastali iz tog duha i koji su doprineli njegovom širenju, a sa druge strane krenulo se u potragu za izvorima.“

Međutim, ova promena nije „pala s neba“. U prethodnom veku došlo je do radikalne promene perspektive. „Ako je još romantizam naslutio lažnost ideje napretka, krajem 19-og i početkom 20-og veka ova svest se sve više širi. Na filozofskom polju od Ničea, koji prvi raspravlja o linearnoj koncepciji vremena u prilog cikličnoj koncepciji starih, i Bergsona, sve do Bendžamina i Bloha koji diskutuju o 'istoriji' kao takvoj, prisustvujemo dekonstrukciji vremena i istorije.“ Dodajmo tu i koncepcije kulturnog relativizma (i takođe cikličnog vremena) kakva su ona Osvolda Špenglera, po kojem postoje različite kulture koje neumitno prolaze kroz iste faze nastajanja, razvoja i smrti; i evroazijca Nikolaja Trubeckojka koji se obračunao sa zabludama evropocentrizma.

I ne samo to! „Tehnički razvoj, doveden do krajnosti, pokazao nam je da je ideja progresa isprazna, jer se njena krajnja vrednost sastoji u postizanju uslova kojima bi bio moguć uvek novi napredak, ali negiranjem postojanja konačnog cilja čitav ovaj tok gubi na značaju... Ovo kretanje prati kriza razuma na način na koji su ga shvatali prosvetitelji: naučno istraživanje treba da neprekidno prevazilazi sebe, postižući s jedne strane rezultate koji se sve više udaljavaju od javne percepcije, dok se sa druge strane ponovo otvaraju vrata kategorijama mogućnosti i čudesa. Mehanizam se posve stavlja po strani, evolucionizam se stavlja u pitanje, dok kvantna fizika izgleda potpuno drugačije od tako sigurne i čvrste njutnovske koncepcije razumevanja i izražavanja strukture stvarnosti. Naučni relativizam dozvoljava shvatanje da je ceo naš sistem u suštini konvencionalne prirode i da ne može realno da proдре u prirodu onoga što nas okružuje, najviše što se može jeste da se ustanove određeni zakoni koji ni sami nisu ontološki zasnovani. Potreba ustupa mesto mogućnosti, ponovo se otvaraju vrata postojanju Misterije.“

Da li onda živimo na početku postmoderne? Ovaj pojam, kako se uobičajeno posmatra, ograničava se na svoje negativne vrednosti – dekonstrukciju, skepticizam prema samoj skepsi, negaciju, čak nihilizam. Kao takva, postmoderna je sebe iscrpela i već se govori o post-postmoderni (što je naravno besmisleno, jer sledi li onda post-post-postmoderna!?)... No, sve to može biti početak nečeg drugog. Onoga što je Boris Nad uočio dajući svojoj zbirci ogleda, eseja i priča naziv *Povratak mita*.

Uočimo paralele sa naučnim razvojem u prošlom veku. Vreme kada počinje sa radom *pulp* magazin fantastike i horora *Weird Tales* poklapa se sa zaokruživanjem kvantne mehanike i prihvatanjem Ajnštajnovog prostor-vremena kao nove paradigme. To je vreme kada Robert I. Hauard praktično stvara (pod)žanr *mača & magije* (kasnije nazvan epska fantastika), dok H.F. Lavkraft piše svoje jezovite priče u kojima dovodi u pitanje čvrst osećaj stvarnosti, zasnovan na kartezijanskom razumu i euklidskoj geometriji. Vreme objavljivanja Tolkinovog *Gospodara prstenova* (mada je stvaranje dela počelo znatno ranije) poklapa se sa strahom od nuklearnog holokausta, razočarenjem u modernu tehnologiju i Velikim Praskom kao naučnom paradigmom koja vraća Početak u priču (ali KO je onda doveo do tog početka!?).

Koji reper su nam onda današnja dela fantastike? Podsetimo da se nalazimo u vremenu kad najsavremenija nauka daje sve izraženiju sumnju u samo postojanje materijalne stvarnosti – hologramska teorija, shvatanje sveta kao simulacije, paralelni univerzumi, čak saznanje da je „95% sveta“ nepoznato (tzv. Tamna energija i Tamna materija, ili „samo“ drugačiji zakoni gravitacije). Imamo i situaciju globalne krize i stalne promene, koja dobija sve nove i nove oblike... I onda imamo dva

karakteristična dela fantastike – *Igru prestola (Game of Thrones)* i *Igre gladi (The Hunger games)*. Vidimo da ova dva dela spadaju u (pod)žanrove koji baš dovode u pitanje naučno-racionalnu sliku sveta: u epsku fantastiku i antiutopiju.

Ono što je zajedničko u naslovima je IGRA i to nije baš slučajno. Baruh ili Benedikt Spinoza je, pošavši od teoloških postavki, zaključio da postoji samo jedna „supstancija“, a to je Bog ili Priroda, i sve što postoji su njeni atributi, odnosno modifikacije. Da je pošao od nečeg drugog, recimo naučnih zakona, došao bi do istih zaključaka (uostalom on je veoma cenio nauku i razum). Gledano očima Spinoze ne postoji slobodna volja, sve-je-jedno. To je navelo Hegela na duhovit zaključak, kako onda Bog sam sa sobom ratuje, modifikovan u Turke, odnosno Austrijance. Takođe, ovakvo shvatanje sveta otvorilo je vrata modernim filozofima, poput Ničea, Hajdegera i Huserla, da svet posmatraju kao poprište igre, i celokupno bivanje (ako ne i sam bitak) kao odvijanje te igre. To nas dovodi do nehajne i (ne malo) eskapističke slike sveta, kakvu stičemo čitajući, recimo, priče o Konanu Varvarinu. Svet u kojem nema čvrstih vrednosti, osim ako ih sam sebi ne odrediš i ako se za njih ne izboriš. Svet u kojem pobeda ili poraz više i nisu toliko važni, koliko je bitna sama igra, odnosno borba. Da li onda ovaj početak doba posle moderne (postmodernu?) možemo posmatrati ne samo kao doba Povratka mita, nego i kao period Velike igre?!

Ivan Vukadinović

Reference

- [1] Naučna fantastika, članak na srpskoj Vikipediji.
- [2] Hrvatski radio, Gilgamesh <http://radio.hrt.hr/ep/gilgames/36390/>
- [3] Magija, članak na Vikipediji [https://en.wikipedia.org/wiki/Magic_\(paranormal\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Magic_(paranormal))
- [4] Dorijan Nuaj, Božanska revolucija katastrofe, Ukronija
- [5] Vladimir Đurić Đura, Okultura, Admiral Books
- [6] Erih fon Deniken, Sumrak bogova, Mono i Manjana
- [7] Zaharija Sičin, Putovanja u mitsku budućnost, Mono i Manjana
- [8] Julijus Evola, Misterija grala i gibelinska tradicija carstva, Utopija
- [9] Kjara Neroti, Ponovno otkrivanje srednjeg veka, pogovor Misterija grala, Utopija
- [10] Boris Nad, Povratak mita, NKC Niš
- [11] Benedikt de Spinoza, Etika, Demetra (pogovor Ozren Žunec)